

УДК 34.01

Валерій Михайлович Брижко

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА У РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Правова система, як й уся країна, сьогодні перебувають у перехідному стані. Проблема пошуку оптимального способу організації державної влади, яка стоїть на першому місці сучасної політико-правової думки, безпосередньо пов'язана з проблемою вирішення завдань розвитку інформаційного суспільства в Україні, що визначено Законом України "Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки" від 09.01.07 р. № 537-V [1]. Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011—2015 роки, що затверджені Загальними зборами Національної академії правових наук України від 24.09.10 р., передбачають зокрема розвиток правової системи України в умовах становлення європейського правового простору та наближення її до європейських правових стандартів [2].

Після розпаду Радянського Союзу в державі утворився правовий простір, де категорія "право" продовжує розглядатися як "воля суверена" (носія верховної влади), уповноваженого приймати владні рішення. Таке бачення базується на тому, що:

- право соціалістичної держави вважається класовим та розглядається як інструмент її політики;
- через право визначаються пріоритетні та першорядні інтереси держави у різних сферах приватного та суспільного життя;
- право не займає визначального та провідного положення у системі законодавчо-державного правління, де панують партійно-адміністративні рішення;
- права людини не в змозі отримати визнання як пріоритетні цінності у зв'язку з домінуючими інтересами держави.

Не дивлячись на структурні перетворення у правовій системі України, поки що лише фрагментарно спостерігаються її контури. Усі процеси відбуваються на тому фоні, що у юридичного співтовариства залишився стереотип орієнтуватися переважно на офіційний політичний курс відповідно до знаменитого конституційного застереження про визначальну роль марксистсько-ленінської ідеології під страхом кримінальної відповідальності за антирадянську пропаганду. Така основа, керівництво для дій зникло, але сучасні реалії викликають сумніви з точки зору їх легітим-

ності та відповідності принципу "верховенства права", який визначений ст. 8 Конституції України 1996 р. Це підтверджується тим, що сьогодні у юриспруденції "право", як і раніше, ототожнюється з "законом". Іншими словами, зміст поняття "право" продовжує розглядатися в аспекті "позитивного", "легістського" розуміння категорії "право" як "закон", лише декларативно визнаючи наявність "природного права" з пріоритетністю прав людини (ст. 3 Конституції України).

Загальна спрямованість та взаємозв'язаність передумов суспільного життя свідчить про те, що у основі упорядкування суспільних відносин полягають економічні та морально-етичні фактори, звичаї, традиції, філософські погляди та релігійні приписи, які декларують гуманізм. Гуманізм — це система принципів, що відображає визнання цінності людини як особистості, її прав на справедливість, свободу та рівність як природних даностей, для вільного, суспільно корисного розвитку її творчих сил та здібностей. Ці принципи мають тлумачення залежно від соціальних інтересів її носіїв. Вони гарантовані громадянам лише тоді, коли політика та її втілення у законодавстві відображають інтереси якомога ширших верст населення. У зворотному разі у правовому просторі неминучим є владне свавілля, яке ніколи не відповідало поняттю "природне право".

Таким чином, можна вважати, що наріжним каменем визначення перспектив у розвитку правової науки є вибір у розумінні та трактуванні категорії "право", до дослідження якого так чи інакше звертались вчені-юристи та автори видань з теорії держави і права усіх часів. Про це, зокрема, йдеться у [3], де наведено основні напрями розуміння "права", деякі суттєві аспекти якого систематизовано у [4].

Мета роботи — визначення суттєвих ознак видів праворозуміння у зв'язку з становленням інформаційного права у правовій системі України.

Завдання роботи полягають у визначенні змісту предмета регулювання та основ по-ітійно-категоріального апарату інформаційного права як галузі національного права.

За загальним праворозумінням теорія права виділяє два основні її види: нормативіст-

	Нормативістський підхід (позитивне право)	Соціально-етичний підхід (природне право)
Сутність праворозуміння	цінності визначені носіями верховної влади, які захищаються державою	цінності, як природна потреба особистості (життя, справедливості, свобода людини, правда та ін.), та перспектив в підтримці гуманізму у суспільстві
Принципи	впорядкування суспільних відносин на основі потреб верховної влади	впорядкування суспільних відносин на основі історичних досвіду та спрямованих на підтримку життя, справедливості, свободи, правди та ін.
Функції	нормативне впорядкування суспільних відносин	впорядкування ідеологій природних та соціальних потреб людини, яке є основою договору нормативного впорядкування суспільних відносин
Соціальне призначення	нормативний регулятор суспільних відносин	джерело нормативного впорядкування суспільних відносин
Трактування	система норм, регулюючих відносини (об'єктивне значення); визначені законом повноваження осіб на дії або цінності (суб'єктивне значення)	система правових доктрин і цінностей для людини та сформована на цій основі система загальнообов'язкових правил поведінки [9]
Джерела	Конституція України, закони, ратифіковані ВР України міжнародні акти	Європейські правові стандарти, Конституція України
Система права	сукупність норм національного законодавства	сукупність правових приписів (принципів), визначених світовими стандартами та їх віддзеркалення в нормах національного законодавства
Галузь права	сукупність норм законодавства, які регулюють певну сферу суспільних відносин в межах конкретного предмету і методу правової регуляції	сукупність правових приписів (принципів) та норм, які впорядковують суспільні відносини в межах конкретного предмету і методу правової регуляції
Правовий інститут	група взаємозв'язаних норм законодавства в межах галузі права, які регулюють однорідні суспільні відносини і утворюють самостійний елемент системи права	група взаємозв'язаних правових приписів (принципів) та норм законодавства в межах галузі права, які регулюють однорідні суспільні відносини і утворюють самостійний елемент системи права
Узагальнена характеристика	<ul style="list-style-type: none"> • верховенство закону • отожднення права і закону • право відокремлене від моралі (формальне врахування принципів справедливості, свободи і ін.) • право підлегле політиці; • фрагментарність у впорядкуванні відносин • інфляція законодавства 	<ul style="list-style-type: none"> • верховенство права • розмежування права і закону через категорію справедливості • мораль — складова частина і критерій права • політика підлегла праву • комплексність впорядкування відносин • прогнозованість у впорядкуванні відносин
Критерії	Суспільна та державна доцільність	Мораль як сукупність принципів поведінки, які сформувалися в суспільстві, існують в свідомості людей щодо добра і зла, справедливості, честі і совісті
	При цьому: <ul style="list-style-type: none"> • закон виникає з державою, мораль — з суспільством; • закон — від держави, мораль — від суспільства; • закон регулює важливі відносини, мораль — все; • виконання норм закону забезпечується держава, моралі — авторитетом, впливом більшості; • за порушення закону — санкції, моралі — засудження (совість) 	

ське (позитивне право) і соціально-етичне (природне право) [5].

Концепція позитивізму ґрунтується на трьох основних постулатах: відокремлення права і моралі; право завжди є вираженням або втіленням команди суверена (монарха, держави), адресованої підлеглим; кожна правова норма повинна бути промульгована сувереном, а її авторитет є похідним від його авторитету. Ідеалізації владної волі, що може переходити у сваволя, усвідомлюються пізніше прихильниками позитивізму і вони намагаються подолати ілюзію її непогрішності.

Спроби подолати складності у визначенні “права” у позитивізмі спостерігається серед представників неопозитивізму [6]. Ця теорія обходить проблему соціально-політичних, культурно-духовних витоків права, тобто юридична наука не повинна зачіпати питання соціології, політики, моралі, історії. Вона покликана займатися тільки нормами належної поведінки. За цією концепцією “право” — це форма соціального контролю забезпечена державним примусом. Така система правових норм не може пояснити природу об-

меження публічної влади, прав і свобод індивіда, конституціоналізму [7].

Близькими до позитивізму є *соціологічна концепція права*. Соціологічне праворозуміння ототожнює право із судовим та адміністративним прецедентом, а також статутним правом як вираженням волі парламентської більшості. Саме на цій основі формується прецедентне право, яке має свою соціологічну природу в якості певної діяльності сукупності адміністративних та судових установ. У концепції соціологічної юриспруденції, як і в позитивізмі, спостерігається те, що правовідносини набувають свого характеру тільки через їх визнання шляхом ухвалення сувереном правового акта. Таким чином, суб'єктивні права ґрунтуються на законі у тій мірі, в якій вони гарантуються судом. Суди наділені повноваженнями інтерпретувати статутне право ("мертве право"), пристосовуючи його до змін у реальному житті, і використовувати його як інструмент впливу на суспільне життя. Судова практика ("живе право") вважається правом не в силу особливості його змісту, а тому, що рішення судів виконуються, реалізуються у суспільних відносинах, які завдяки судовим рішенням перетворюються у правовідносини. Суб'єктивне право можна захистити у суді незалежно від того закріплено воно у законі чи ні. Однак при всьому цьому немає суттєвої різниці від позитивізму, оскільки правова норма чи правовідносини повинні бути санкціоновано парламентом, адміністрацією чи судом як носіями суверенної влади.

Концепція природного права виходить із розмежування права і закону через категорію "справедливість" як сукупності ціннісних уявлень людини про те, якими повинні бути правовідносини [7–9]. Категорія "справедливість" була в центрі уваги ще у часи античності. Аристотель пов'язував поняття права і справедливості; у латинській термінології "jus" означає "право" — справедливу претензію, "justice" — справедливість, правосуддя. З етичної точки зору право розкривається через категорію справедливості, що не укладається із теорією систем, в якій повинен домінувати певний компонент. Сама по собі справедливість може бути опосередкована у праві, через неї не можна розкрити зміст свободи і рівності. Свобода як масштаб поведінки особи вносить корективи у справедливість у плані носія вольового акту поведінки і не може розкрити його межі, масштаб (для кожного суспільства, особи справедливості уявляється по-своєму), рівність через дану категорію може зводитися до банальної зрівнялівки, що нівелює регулюючу, компенсаційну та охоронну функції права. Таким чином, категорія "справедливість" повинна у юридичному розумінні вписувати із формул свободи та рівності між учасниками правовідносин.

Природне право несе в собі позитивний потенціал в тому плані, що забезпечує індивідуальну свободу, однак його негативна сторона

ґрунтується на тому, що індивідуальна воля не завжди може бути сумісною із загальним інтересом. Так, досить складно у багатьох ситуаціях виявити межу індивідуальної свободи, якщо відсутня нормативна регламентація правил поведінки людини. У практичному плані це може призвести до суддівської та адміністративної сваволі, що може тягнути за собою абсолютизацію індивідуальних інтересів і, в свою чергу, може порушувати правопорядок у суспільстві. З іншого боку, прийняття рішень в рамках застереження про публічний порядок одночасно може призводити до конфлікту між інтересами інших людей та індивідуальним інтересом. Виникає необхідність у перевірці людської правотворчості. Такий конфлікт у праві можна запобігти шляхом перевірки позитивістського права на предмет його відповідності суспільним цінностям, тобто перевірки відповідності праву вищого порядку — природного права. Якщо природне право визначає цінності, які лежать в основі сучасної цивілізації, то позитивістське право завдяки компаративістики надає інструментарій відображення принципів природно-правових відносин та їх вираженого застосування у вигляді правових норм у національній системі законодавства.

Дослідження та аналіз видів праворозуміння дозволяє визначитися з головними ознаками та суттєвостями їх відмінностей один від одного (див. порівняльну таблицю 1).

Висновки

1. За нашим узагальненням позитивістське право — це інструментарій застосування норм "мертвого права", "права на папері", природне право — це універсальні історично певні цінності, що лежать в основі стану і перспектив розвитку правової системи та держави.

Беручи за основу те, що категорія "право" розкривається через категорію "справедливість", напрошується висновок про те, що у наш час активного поширення інтеграційних та глобалізаційних процесів за умов все більшого застосування новітніх інформаційних технологій та транскордонних мереж, національна правова система України повинна базуватися на єдиних правових принципах, які можуть наповнюватися змістом (конкретизуватися і деталізуватися у правових нормах і приписах) у залежності від історичних, соціально-економічних, політичних, культурних особливостей країни. В контексті наближення інформаційного законодавства України до європейської правової системи інтеграційним елементом мають виступати принципи права, що визначені європейськими правовими стандартами. Вироблені впродовж історії цивілізації вони, в порівнянні з нормами, володіють більшою стійкістю і стабільністю, носять фундаментально-історичний зміст. Положення правових стандартів виражаються в максимально загальних і універсальних приписах, є критеріями для тлумачення

ення норм законодавства, “лакмусовим папірцем” при визначенні механізмів реалізації національних законів.

На початку 1600 років англійський учений, орд-канцлер Френсіс Бекон роздумуючи про роль юриспруденції для суспільства помітив, що “*власне національне право не може лужити критерієм оцінки самого себе*” [10]. Її сьогодні вже існує такий напрям наукової діяльності як компаративістика — порівняльне правознавство. Методи компаративістики призначені для порівняння правових систем різних держав шляхом зіставлення подібних правових норм, правових інститутів, “сімейних правових систем” тощо та практики їх застосування. Дуже важливим є те, що компаративістика орієнтується на природно-правові теорії [7]. Завдяки їй є можливість науковій адаптації національного законодавства до європейських правових стандартів, що, у свою чергу, дозволяє відібрати кращі риси з правового досвіду для удосконалення національної правової системи.

У питаннях розвитку правової системи в умовах становлення європейського правового простору, наближення до європейських правових стандартів, розбудови інформаційного суспільства та інтеграції України у вітвий інформаційний простір маємо зазначити також те, що система інформаційного права може визначати якщо не провідну, то значну роль. Справа у тому, що основний предмет (об’єкт) інформаційних відносин — це інформація, який як би пронизує усю правову систему у державі. Без інформації не може визначитися ніяких правових відносин — ні цивільне, господарське, фінансове, сімейне, космічне тощо право. Інформація є основою та засобом вираження та вирішення проблем правового упорядкування та регулювання усіх суспільних відносин стосовно діяльності людини, приватно-правової сфери та державного управління.

Ефективність державного управління передбачає наявність не тільки доктринальних положень щодо інформаційної політики, а й необхідність у застосуванні науково-методологічних підходів до систематизації та, в подальшому, удосконаленні нормативно-правової бази інформаційної сфери. Мова йде про актуальну потребу у створенні, так би казати, інформаційної конституції України. Під зазначеним маємо на увазі не систематизацію законодавства у формі Кодексу України про інформацію або Інформаційного кодексу, а розробку Кодексу інформаційного права України, який відповідатиме принципам визначеним у приписах європейських правових стандартів, вироблених світовою цивілізацією, а також положенням Основного закону України — Конституції України. Для вирішення такої задачі має бути розроблена цілісна система інформаційного законодавства як форма організації упорядкування інформаційних відносин на основі функціо-

нального призначення інформаційного забезпечення, спрямована на становлення інформаційного права як нової галузі права України.

Метою систематизації відносин у інформаційній сфері є зниження рівня фрагментарності, неповноти, дублювання і суперечності окремих положень різних актів, інфляції інформаційного законодавства України та наближення його до європейських правових стандартів.

Головні завдання систематизації передбачають:

- узгодженість понять у різних актах інформаційного законодавства [11] усунення помилок, невідповідностей і суперечностей на основі єдиних підходів до впорядкування діяльності в інформаційній сфері [12];
- узгодженість норм інформаційного законодавства України з приписами європейських правових стандартів (універсальними приписами вищої сили) [13] за умов врахування перспектив у підходах до упорядкування відносин у електронному просторі [14];
- створення системи права і законодавства у аспекті гармонійного з’єднання позитивістського і природно-правового розуміння права, що має одержати визначеність і ясність як цілісного явища у формі правового акту-кодексу на основі системно-методологічного підходу [15].

2. За загальним підсумком надамо визначення найбільш важливих категорій інформаційного права та їх дефініцій.

Інформаційне право — це система суспільних уявлень про духовні цінності та справедливий життєвий устрій, які історично сформовані світовою цивілізацією, та сформульовані на їх основі соціальні принципи взаємостосунків і правових відносин суб’єктів в інформаційній сфері, що виникають у процесі збирання, зберігання, використання і поширення інформації та обробки інформаційних ресурсів (продуктів), які охороняються та захищаються державою.

З точки зору правової науки інформаційне право — це комплексна галузь публічного права, що вивчає інформаційні відносини і інформаційну діяльність в суспільстві, та яка складає правовий фундамент інформаційного суспільства, що активно формується у всіх країнах і на континентах за допомогою глобальних інформаційних мереж та нових інформаційних технологій. Правове впорядкування цих відносин і діяльності встановлює в цілому правове положення державних органів, суспільних організацій, засобів масової інформації, підприємницьких структур та інших суб’єктів, що регулюють публічні інформаційні відносини в певних сферах, а також приватноправові відносини різних суб’єктів інформаційної діяльності. В інформаційній сфері виділяються специфічні відносини як початкові поняття нової галузі правових знань. Вони безпосередньо пов’язані зі збиранням, зберіганням, використанням, поширенням інформації та обробки інформаційних ресурсів (продуктів).

Принципи інформаційного права — це зафіксовані в правових формулах світових стандартів ідеї і положення, які визначають суть інформаційних відносин та надають системний зміст правовим нормам і інститутам в інформаційній сфері. Як вважаємо, важливим принципом інформаційного права є принцип чітких умов у забезпеченні права власності на інформаційні ресурси з урахуванням наявності балансу прав особи, суспільства і держави, що потребує створення системи механізмів щодо його реалізації.

Першим базовим принципом інформаційного права є утвердження і забезпечення прав людини і свобод громадянина за умов забезпечення балансу прав особи та інтересів суспільства і держави.

Об'єкт інформаційного права — процеси і явища в інформаційній сфері.

Предмет інформаційного права — інформаційні відносини, які відображають історично сформовані світовою цивілізацією і сформульовані на їх основі норми поведінки суб'єктів в інформаційній сфері.

Предметом (об'єктом) відносин в інформаційній сфері є відомості, повідомлення та факти які “пристосовані”, “прикріплені” до будь-якого матеріального її носія. “Інформація”, як предмет інформаційних відносин, — це уявлення людини про відомості, факти та знання, їх відображення та інтерпретація у свідомості людини, які мають динамічний характер. Останнє є однією з суттєвих ознак її відмінностей від поняття “дані”.

Предметом (об'єктом) відносин у віртуальному світі (е-середовищі) є дані, бази даних, інформаційні продукти, інформаційні ресурси, засоби забезпечення автоматизованих систем даних, у яких відомості “пристосовані”, “прикріплені” до електромагнітного (цифрового, світлового тощо) носія завдяки техніці та технологіям слабких струмів (електроніки та зв'язку). “Дані”, як предмет інформаційних відносин, — це формалізовані знаково-кодові комбінації, що представляють інформацію та призначені для їх автоматичної обробки; цифрові дані — це закодовані електричні сигнали й електронні структури. По суті “дані” — це закодовані та зафіксовані явища та події, вони статичні й у цьому їх важливий суттєвий атрибут (ознака).

Прагнучи термінологічної однозначності та чіткої визначеності у поняттях щодо правотворчості, правозастосуванні тощо для е-середовища, коректніше вживати термін “дані” як родове поняття по відношенню до поняття “інформація”, яке, у цьому випадку, має бути видовим поняттям. При цьому, ото-

жожнювати поняття “дані” з поняттями “відомості”, “факти” або “знання” у нормативно-правових актах — не є припустимим [16]. Це передбачає необхідність внесення відповідних змін у нормативно-правову базу щодо усієї інформаційної сфери.

Методи інформаційного права — засоби, прийоми і способи вивчення інформаційної діяльності, інформаційних процесів і інформаційних відносин в умовах побудови інформаційного суспільства та потреби інтеграції України у світовий електронно-інформаційний простір [17].

Література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. — Режим доступу : www.rada.gov.ua.
2. Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011—2015 роки : Рішення Загальних зборів Національної академії правових наук України від 24.09.10 р. — Харків : НАПрН України, 2010.
3. Брижко В. М. До питання методології теорії права // *Правова інформатика*. — № 4 (28)/2010. — С. 14—19.
4. Брижко В. М. До гносеології категорії “право” // *Правова інформатика*. — № 3 (15)/2007. — С. 25—32.
5. Марченко М. Н. Правовые системы современного мира : учеб. пособие / М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 2001; Рабінович П. М. Основы загалної теорії права та держави / П. М. Рабінович. — К., 2001; Правознавство : навч. посібник / [В. І. Бобир, С. Е. Демський та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. — К. : ЮрікомІнтер, 1998; Алексеев С. С. Теория права. — М., 1995; Котюк В. О. Теория права. — К., 1996; Лившиц Р. З. Теория права / Р. З. Лившиц. — М., 1994.
6. Кельзен Г. Чистое учение о праве : в 2 т. / Г. Кельзен. — М., 1987—1988.
7. Сачин М. В. Порівняльне законодавство. Загальна частина : навч. посібник / М. В. Сачин. — К. : Центр навчальної літератури, 2005.
8. Муромцев С. Определение и основное разделение права / С. Муромцев. — М., 1979; Козлихин И. Ю. Позитивизм и естественное право // *Государство и право*. — 2000. — № 3.
9. Гончаренко В. Г. Концептуальні питання політико-правової реформи в Україні : Академічне читання / В. Г. Гончаренко. — К. : АПРН України, 14.02.2007 р.
10. Михайленко Ю. П. Ф. Закон и его учение / Ю. П. Михайленко. — М. : Наука, 1976.
11. Брижко В. Про узгодженість понять у сфері інформаційного права // *Правова інформатика*. — № 1 (21)/2009. — С. 39—45.
12. Брижко В. До питання упорядкування діяльності в інформаційній сфері // *Правова інформатика*. — № 3 (23)/2009. — С. 20—26.
13. Брижко В. Про приведення інформаційного законодавства України у відповідність до положень європейського права // *Правова інформатика*. — № 1 (25)/2010. — С. 14—22.
14. Брижко В. До питання упорядкування діяльності щодо баз даних та створення цілісного інформаційного законодавства // *Правова інформатика*. — № 3 (27)/2010. — С. 33—41.
15. Брижко В. М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин: монографія / В. М. Брижко. — К. : ТОВ “ПанТот”, 2009 р. — 418 с.
16. Брижко В. До питання застосування у правотворчості понять “інформація” та “дані” // *Правова інформатика*. — № 4 (8)/2005. — С. 31—37.
17. Брижко В. е-майбутнє та інформаційне право / В. Брижко, В. Цимбалюк, М. Швець, М. Коваль, Ю. Базанов ; за ред. докт. економ. наук, проф., чл.-кор. АПРН України М. Швеця. — [2-е вид., доп.]. — К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. — 234 с.

К вопросу аксиологии и методологии систематизации информационного законодательства Украины в условиях становления европейского правового пространства.

Ключевые слова: природа права, правовые теории, признаки видов правосознания, информационное право.

To the problem of axiology and methodology of systematization of information legislation of Ukraine in the conditions of the European legal space establishment.

Key words: nature of law, legal theories, features of sense of justice types, information law.